

BEHEER VAN HET KATLIJKERSCHAR

Henk de Vries

Het natuurreservaat Het Katliker Schar ligt in het stroomdal van de Tjonger, ter hoogte van Nieuwehorne (bij Heerenveen). Het Katliker Schar is een verzamelnaam voor drie deelgebieden, te weten: de Katliker Heide, heideterreintjes in het noordelijk deel van het reservaat; het Katliker Schar, een bosgebied met daarin grasland en natte heide; de Tjongerdellen, een overwegend nat graslandgebied in het eigenlijke beekdal. De totale oppervlakte bedraagt ruim 270 ha. In de rest van dit artikel wordt het bosgebied bedoeld wanneer de naam Katliker Schar wordt gebruikt, tenzij anders wordt vermeld.

Voor het reservaat Het Katliker Schar van It Fryske Gea is een nieuw beheersplan gereedgekomen, voor de periode 1984-1994. Naast de uit te voeren natuurtechnische beheersmaatregelen, bevat het plan gegevens over de ontstaansgeschiedenis en de opbouw van het gebied. De huidige waarden van het natuurterrein zijn aangegeven, evenals de mogelijke ontwikkelingen in de toekomst. In dit artikel wordt kort ingegaan op het "waarom" van het voorgestelde beheer.

Ontstaan en huidige situatie

Het dal van de Tjonger en van andere riviertjes in Noord-Nederland is ontstaan in één van de ijstijden, toen een "ijslob" vanuit oostelijke richting naar het westen schoof en een dalvorm uitsleep. Het dal is nog verder uitgediept door afstromend smeltwater. Na de ijstijd is zand afgezet in het beekdal, met uitzondering van de eigenlijke beekloop. Er is een breed beekdal ontstaan met daarin verhoudingsgewijs een klein riviertje. In het laaggelegen beekdalgebied waren de omstandigheden nat. Er heeft zich een laagveenpakket ontwikkeld. In het eigenlijke beekdal ontbreekt het keileem, een water ondoorlatende laag, zodat diep grondwater hier de oppervlakte bereikt. De begroeiing komt zo onder invloed van dit mineraalrijke water.

Naast het grondwater spelen regenwater (zuur en voedselarm) en overstromings-

water uit de beek (slib- en voedselrijk) voor de vegetatie-ontwikkeling een rol. Zeer soortenrijke begroeiingen zijn ontstaan onder invloed van het gebruik als hooiland. Daarbij werd geen bemesting toegepast. Blauwgraslanden, schraallanden en bloemrijke hooilanden hebben zich ontwikkeld; soorten als blauwe zegge, Spaanse ruiter, dotterbloem, waterkruid en moeras-kartelblad zijn kenmerkend voor dergelijke vegetaties.

In sloten zijn verlandingsvegetaties ontstaan. Naast een algemene soort als riet, komen hier bijzondere planten voor, o.a. grote boterbloem en waterdrieblad.

Deze situatie is nogal veranderd door menselijke activiteiten. Eind vorige eeuw kwam het Tjongerkanaal gereed, waardoor overstromingen van de hooilanden minder vaak voorkwamen.

Nog ingrijpender waren de maatregelen in ruilverkavelingsverband in de omgeving: door peilverlaging rondom zijgt er water

weg, waardoor de bovenlaag van de bodem verdroogt. De oorspronkelijke vegetatie wordt verdrongen door pitrus en rood zwenkgras. Ook zijn grote delen van deze graslanden bemest geweest, toen ze nog een agrarische bestemming hadden. Door dit gebruik ontstonden soortenarme kultuurlanden.

Hier en daar vinden we nog de oorspronkelijke begroeiing, vooral op plaatsen waar de invloed van uitdroging en bemesting geringer is geweest.

Op de hooggelegen beekdalflanken, waar zich onder andere het Katliker Schar en de Katliker Heide bevinden, bepaalt alleen de neerslag de waterhuishouding. Diep grondwater kan hier de oppervlakte niet bereiken door de aanwezigheid van een ondoorlatende laag keileem.

In het (verre) verleden groeiden hier veenmossen; er vormde zich hoogveen. Deze hoogvenen moeten eens grote oppervlakten bedekt hebben.

Na het afgraven van het hoogveen in de vorige eeuwen, ontstonden in deze omgeving

Boerderij Moskou

grote heidevelden op de blootgelegde voedselarme zandgronden. De meeste heidevelden zijn ontgonnen en omgevormd tot bouw- en weiland. Een deel van de heide is bewaard gebleven (Katlijker Heide), op een ander deel is een bos aangeplant in het begin van de twintigste eeuw (Katlijker Schar). Dit bosgebied was bedoeld voor houtwinning en jacht.

Het bos is perceelsgewijs aangeplant, veelal met uitheemse naaldbomen (spar, lariks, Douglas) en met eik. Een dicht slotenpatroon zorgt voor een snelle afwatering en uitdroging. Per perceel hebben de bomen dezelfde leeftijd en zijn dicht op elkaar geplant. Een struik- en kruidlaag ontbreekt meestal, aangezien hiervoor te weinig licht door de boomkruinen komt.

De snelle afwatering heeft voor de dopheidevegetaties in het Katlijker Schar verstrekende gevolgen gehad: pijpestrootje heeft de overhand genomen en de oorspronkelijke planten zo goed als verdrongen. Dit proces wordt nog verder in de hand gewerkt door de aanvoer van voedingsstoffen (oa. door zure regen). Ook de struikheidevegetaties lijden hieronder.

De graslandpercelen in het Katlijker Schar worden nu nog zwaar bemest en voor agrarische doeleinden gebruikt.

Doel

De huidige natuurwaarden zijn vooral bepaald door de ruimtelijke spreiding van de verschillende landschapstypen: diverse vegetaties komen voor in een betrekkelijk klein gebied. Hierdoor treffen we veel karakteristieke planten en dieren van heide, bos, grasland en moeras in dit gebied aan. Het open graslandgebied van de Tjongerdellen is een rijk weidevogelgebied (oa. grutto, wulp) en door zijn open karakter en natte omstandigheden 's winters een belangrijk foerageer- en rustgebied voor ganzen en eenden.

De beheersmaatregelen die worden voorgesteld, zijn erop gericht de algemene doelstellingen voor het natuurreservaat te verwezenlijken. Deze doelstelling is als volgt omschreven: het zodanig voeren van het beheer, dat de huidige natuurwaarden van het terrein worden gehandhaafd en vergroot, waarbij de potenties van het gebied zoveel mogelijk in de vegetatie en de fauna tot uitdrukking komen.

In konkreto betekent dit streven naar een

grotere variatie in terreintypen en naar een natuurlijke, spontanere begroeiing. De plantensoorten en vegetatietypen zullen een afspiegeling van de heersende milieuomstandigheden vormen, in het bijzonder van de waterhuishouding en de natuurlijke voedselsituatie van de bodem. De heidevelden, het bos en het grasland lopen dan geleidelijk in elkaar over. Hierdoor ontstaan overgangszones, bijzonder waardevolle biotopen voor zowel planten als dieren.

Inrichting

In de Tjongerdellen wordt de waterhuishouding verbeterd door een aantal maatregelen. In de eerste plaats wordt de deels al bestaande omkading rond het gehele gebiedsdeel doorgetrokken. Wegzijgen van grondwater uit het reservaat naar de lagere peilen van het omliggende landbouwgebied wordt hiermee verder beperkt.

Tevens kan dan de kade langs het Tjongerkanaal vervallen. Het gebiedsdeel komt weer voor de boezem te liggen door het maken van enkele open verbindingen met het Tjongerkanaal. De oude Tjongerloop krijgt hiermee weer een functie van water aan- en afvoer in het gebied. Bovendien zetten de schommelingen van het kanaalpeil zich in het reservaat voort, zodat de invloed van het boezemwater op de oeverlanden hersteld is

via tijdelijke overstromingen.

Een niet minder belangrijk aspect is dat het gebied weer op een natuurlijke wijze rechtstreeks op de boezem kan afwateren. Hiermee wordt voorkomen dat een voorraad regenwater in het reservaat wordt vastgehouden, zoals in de huidige situatie het geval is. Schrale graslandvegetaties worden in stand gehouden en ontwikkeld door deze te beheren als extensief hooiland. Dit houdt in dat deze graslanden laat in het seizoen worden gemaaid. De plantensoorten, die in deze hooilanden voorkomen, ontwikkelen zich pas in juli en augustus. Door eenmaal per jaar in juli of augustus te hooien, krijgen deze vegetaties de kans zich goed te ontwikkelen, onder andere doordat de plantensoorten eerst rijp zaad kunnen produceren. Het beheer van kultuurgraslanden is gericht op verschraling door niet meer te bemesten en voedingsstoffen af te voeren, door te hooien of vee te laten grazen.

Wanneer gekozen wordt voor hooien, kunnen de produktieve graslanden eerst in juni en nogmaals in augustus worden gemaaid. Door dit beheer zullen de percelen schraler worden: de opbrengst wordt lager en de vegetatie ontwikkelt zich later in het seizoen. Dan kan worden volstaan met éénmaal per jaar hooien.

Voor het in stand houden van het open

landschap worden de sloten periodiek opgeschoond of uitgemaaid (materiaal afvoeren). Hiermee wordt voorkomen dat zich wilgestruwelen ontwikkelen, hetgeen de weidevogel- en waterwildfunctie zou schaden. Door sloten eens in de tien tot twintig jaar, volgens een vast schema op te schonen, zal er in het gebied een grote variatie aan waardevolle verlandingsstadia zijn.

In het Katlijker Schar wordt een aantal maatregelen voorgesteld om een spontane afwatering te herstellen en om een natuurlijker bos te ontwikkelen. De afwateringssloten en greppels worden gedicht, zodat het gebied natuurlijk afwatert onder invloed van het reliëf. Tevens wordt hiermee voorkomen dat grondwater aan de natte heide wordt onttrokken.

In de bosvegetaties wordt selectieve kap ter dunning van de opstanden uitgevoerd, worden open plekken gemaakt en blijven hier en daar dode en kwijnende bomen aanwe-

Picknickplaats

zig. De belangrijkste effecten zijn dat er meer licht op de bodem valt en dat er verschillen in lichtintensiteit ontstaan. Spontane opslag van inheemse soorten als berk, hultst, eik en beuk en de ontwikkeling van een struik-, kruid- en moslaag worden hierdoor mogelijk. Dit maakt het bos gevarieerder, met een evenwichtige leeftijdsopbouw en soortensamenstelling. Er is dan plaats voor een goed ontwikkelde bosfauna. De heidevegetaties van Katlijker Heide en Katlijker Schar worden geplagd, om de voedselrijke bovenlaag van de bodem te verwijderen en zo de extreem voedselarme situatie te herstellen. Hiermee is in 1985 een begin gemaakt. Een deel van het Katlijker Schar zal worden ingericht om het beheer door vee te laten uitvoeren. Het gedeelte dat begraaft gaat worden is ± 55 ha groot en bestaat uit bos, heide en grasland. Na een overgangsperiode zal een extensieve jaarroondbegrazing worden ingesteld met een veeras, dat met een schraal menu toe kan, tegen winterse omstandigheden bestand is en weinig verzorging behoeft. Er

wordt gedacht aan bv. Heckrunderen of Schotse Hooglandrunderen. Door deze beheersvorm is het niet alleen mogelijk de beheersdoelen voor de afzonderlijke vegetatietypen te realiseren (namelijk het tegengaan van de vergrassing op de heide, het verschrallen van het grasland en het openhouden van open (licht)plekken in het bos), maar ook zullen zich overgangen binnen en tussen de vegetatietypen ontwikkelen, doordat het vee de oppervlakte met een verschillende intensiteit begraast.

Verwacht wordt dmv. de voorgestelde beheersmaatregelen een gevarieerd en natuurlijk gebied te ontwikkelen. Gezien de van nature aanwezige variatie in milieu-omstandigheden en de totale oppervlakte van het reservaat, zal dit zeker een kans van slagen hebben. De ontwikkelingstijd zal echter vrij groot zijn; dergelijke natuurlijke processen ontwikkelen zich geleidelijk.

